ЕАЭБ Өлкөлөрүндө Айыл-Чарба Тармагын Колдоо Чаралары

Government Support of the Agricultural Sector in the EAEU Countries

Asst. Prof. Dr. Damira Baigonushova (Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Kyrgyzstan)

Asst. Prof. Dr. Junus Ganiev (Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Kyrgyzstan)

Ph.D. Candidate Mairam Baigonusheva (Marmara University, Turkey)

Abstract

As it is known, in 2010, a customs union with three participants, Belarus, Russia and Kazakhstan, was formed on the territory of the former Soviet Union. In 2015, the union moved to another stage, the economic union. In 2015, Kyrgyzstan became a full member of this union and is currently trying to adapt to new economic conditions. In particular, the Agricultural Policy Department of the Eurasian Economic Commission is currently actively working on the development and implementation of common agricultural policy. Kyrgyzstan, despite the limited territory for agricultural production, is an agricultural country and has a comparative advantage in this sector. Therefore, the country should take an active role in the development of a common agricultural policy and create favorable conditions for the development of the own agrarian sector and use advantages. The purpose of this work is to analyze the developed plans and policies of the Agricultural Policy Department of the Eurasian Economic Commission, as well as conduct a comparative analysis with the common agricultural policy of the European Union, and at the end to make proposals.

1 Киришүү

Азык-түлүк коопсуздугу дүйнө жүзүндө бардык өлкөлөрдүн негизги маселелеринин бири болуп саналат. Өзгөчө өлкө калкын экологиялык жактан таза азык-түлүк менен камсыз кылуу маселеси барган сайын актуалдуу болуп баратат. Мындан тышкары, 2006-жылдагы сыяктуу спекуляциялык иш-аракеттер, санкциялар жана учурдагы саясий кырдаал да кризистик абал келип чыкпашы үчүн, өкмөттөрдү бул тармакка көңүл бурууга мажбурлоодо. Ошондуктан Евразия экономикалык биримдиги масштабында да, өлкөлөр масштабында да тиешелүү чаралар көрүлүүдө. Алсак;

- Арменияда «Азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо жөнүндө мыйзам жана 2011-жылы Азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо концепциясы кабыл алынган. Ал кезде азык-түлүктө өзүн-өзү камсыз кылуу деңгээли 58%ды түзсө, концепция боюнча 2020-жылга чейин бул көрсөткүчтү 84%га жеткирүү максат кылынган. Учурда өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун орточо деңгээли 70%ды түзүүдө.

- Беларусь Республикасында Улуттук азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо концепциясы жана бир катар айыл-чарбасын өнүктүрүү мамлекеттик программалары кабыл алынган. Концепциянын приоритеттүү багыттары катары материалдык-техникалык базаны кайрадан калыптандыруу, жаңы, эффективдүү технологияларды колдонуу, экологиялык таза продукцияларды өндүрүү сыяктуу максаттар белгиленген. Беларусь өлкөсүнүн Улуттук илимдер академиясынын изилдөөлөрү боюнча, 2010-жылдан тарта азык-түлүккө болгон ички талап толугу менен канааттандырылып, азык-түлүк коопсуздугу толук түрдө камсыздалган. Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун орточо деңгээли 100%дан жогору. Учурда айыл-чарба продукцияларында өлкөнүн тышкы соодасында профицит орун алууда. Бирок экспорттун 85-90%ы ЕАЭБ өлкөлөрүнө багытталууда.

- Казахстанда 2020-жылга чейин стратегиялык өнүктүрүү планы кабыл алынып, анда айыл-чарбасынын экспорттук потенциалын жалпы экспортто 8%га чейин көбөйтүү максат кылынган. «Казахстан – 2050» стратегиясында агро-өнөр жай экспортун кеңейтүү, аймактык жана дүйнөлүк талапты камсыздоо сыяктуу максаттар белгиленген. Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун орточо деңгээли 70%ды түзүүдө.

- Кыргызстанда 2008-жылы «Кыргыз Республикасынын азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо жөнүндө» мыйзам кабыл алынып, анын негизинде 2009-жылы Өкмөттүн азык-түлүк коопсуздугунун көзөмөлдөнүшү жана көрсөткүчтөрү боюнча токтому чыккан. Бул токтомдун негизинде Айыл чарба, тамак-аш өнөр жайы жана мелиорация министрлиги квартал сайын өлкөнүн негизги азык-түлүктөр боюнча азык-түлүк коопсуздугунун камсыздалуу деңгээлин аныктап турат: нан азыктары, картофель, жашылчалар, мөмө-жемиштер, эт, чийки сүт, кумшекер, жумуртка жана өсүмдүк майы. Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун орточо деңгээли 80%ды түзүүдө.

- 2010-жылы Россияда 2020-жылга чейин Россия Федерациясынын азык-түлүк коопсуздугу доктринасы кабыл алынган. Азык-түлүк коопсуздугунун абалын аныктоо үчүн критерий катары белгилүү продукцияларда жергиликтүү өндүрүштүн үлүшү негиз алынган: дан азыктары 95 пайыздан кем эмес,

кумшекер 80 пайыздан кем эмес, өсүмдүк майы 80 пайыздан кем эмес, эт жана эт азыктары 85 пайыздан кем эмес, сүт жана сүт азыктары 90 пайыздан кем эмес, балык азыктары 80 пайыздан кем эмес, картофель 95 пайыздан кем эмес, тамак-аш тузу 85 пайыздан кем эмес. Өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугунун орточо деңгээли 89%ды түзүүдө. Өзгөчө уй эти, каймак май, сыр жана быштак, жүзүм, алма жана алмурут азыктарында ЕАЭБ өлкөлөрүнөн келген импортту эске алганда да, камсыз болуу деңгээли 80%дан төмөн болууда (ЕЭК, 2015а).

Жалпы ЕАЭБ масштабында караганда, Союздун өзүн-өзү камсыздоо деңгээли өзгөчө жүзүм, алма, алмурут, каймак май, сыр, быштак, уй эти сыяктуу азыктарда 80%дан төмөн болууда (ЕЭК, 2015а). Калган негизги азык-түлүк продукцияларында ЕАЭБнин өзүн-өзү камсыз кылуусу жетиштүү деңгээлде деп айтууга болот. Бирок учурдагы негизги маселелердин бири – бул бирдиктүү, координациялуу саясаттын жоктугу жана өлкөлөрдүн жеке кызыкчылыктарынын Союздук кызыкчылыктан жогору турушу. Муну тастыктап көрсөтүү максатында бул эмгекте ЕАЭБ өлкөлөрүндө айыл-чарбасынын учурдагы абалын жана өлкөлөрдүн айыл-чарбасын колдоо чараларын салыштырмалуу анализдөө максат кылынды.

2 ЕАЭБ Өлкөлөрүндө Айыл-Чарбасынын Учурдагы Абалы

Евразиялык экономикалык комиссиянын маалыматтары боюнча, 2018-жылы ЕАЭБ өлкөлөрүнүн айыл-чарба өндүрүшү жалпысынан 108,9 миллиард долларды түзгөн. Анын төрттөн үчү Россияга тиешелүү болсо, 11,8%ы Казахстан, 8,6%ы Беларусь, 2,7%ы Кыргызстан жана 1,8%ы Армения тарабынан өндүрүлгөн. Дүйнөлүк Банктын маалыматтары боюнча, 2017-жылы айыл-чарба өндүрүшүнүн өлкөлөрдүн ИДПсындагы үлүшү Армения менен Кыргызстанда 10%дан жогору болсо, Беларусь өлкөсүндө дээрлик 8%, Россия менен Казахстанда жана жалпы Биримдиктин масштабында болжол менен 4% болгон. Демек, ЕАЭБде Армения, Беларусь жана Кыргызстан үчүн айыл-чарбасынын мааниси салыштырмалуу жогорураак экенин белгилөөгө болот.

	Учурдагы бааларда айыл-чарба өндүрүшүнүн көлөмү	Айыл-чарба өндүрүшүнүн ЕАЭБдеги үлүшү, %	Айыл-чарба өндүрүшүнүн өлкөнүн ИДПсындагы үлүшү, % (2017-ж.)	Ички дүн продукциянын ЕАЭБдеги үлүшү, % (2017-ж.)
Армения	1918,0	1,76	14,9	0,64
Беларусь	9325,1	8,57	7,8	3,0
Казахстан	12793,8	11,75	4,4	8,98
Кыргызстан	2960,8	2,72	12,3	0,42
Россия	81861,6	75,2	4,0	86,96
ЕАЭБ, жалпысы	108859,3	100,0	4,3	100,0

Таблица 1. ЕАЭБ өлкөлөрүндө айыл-чарба продукцияларынын өндүрүшү, млн. АКШ доллары (2018-ж.)

Булак: ЕЭК, 2019; Дүйнөлүк Банк, data.worldbank.org

Негизги айыл-чарба өсүмдүктөрүнүн арасынан дан жана буурчак эгиндеринен 2018-жылы жалпысынан 141,6 млн тонна түшүм алынса, анын 79,7%ы Россияга, 14,3%ы Казахстанга туура келген. Кант кызылчасы 47,3 млн тонна өндүрүлүп, анын 87%ы Россияга, 10%ы Беларусь өлкөсүнө тиешелүү болгон. Картофель 33,9 млн тонна өндүрүлсө, анын 66%ы Россия, 17%ы Беларусь, 11%ы Казахстан, 4%ы Кыргызстан тарабынан чыгарылган. 21,2 млн тонна жашылчалардын 64%ы Россия, 19%ы Казахстан, 8%ы Беларусь, 5%ы Кыргызстан тарабынан өндүрүлгөн. Дан жана буурчак эгиндери менен кант кызылчасынын өндүрүшү негизинен эки өлкөдө топтолсо, картофель жана жашылчалардын салыштырмалуу бардык өлкөлөргө бирдей жайылганын көрүүгө болот. Өзгөчө Кыргызстанда бул түшүмдөрдүн көп өстүрүлөөрүн белгилөөгө болот.

	Дан жана буурчак эгиндери	Кант кызылчасы	Картофель	Жашылчалар
ЕАЭБ	141 556,0	47 323,9	33 959,7	21 155,4
Армения	337,65	0,5	415,1	628,2
Беларусь	6 150,6	4 806,3	5 865,1	1 745,9
Казахстан	20 276,8	504,5	3 807,0	4 082,0
Кыргызстан	1 888,9	773,0	1 446,6	1 094,9
Россия	112 902,0	41 239,6	22 425,9	13 604,5

Таблица 2. Негизги айыл-чарба өсүмдүктөрүнүн өндүрүшү, миң тонна (2018-ж.) **Булак:** ЕЭК, 2019.

Мал чарбачылыкка кайрылсак, Евразиялык экономикалык комиссиянын маалыматтары боюнча, 2019-жылдын 1-январына карата ЕАЭБде жалпысынан 31,3 млн бодо мал, 27,4 млн чочко, 47,9 млн майда мал жана 644,7 млн үй канаттуулары болгон. Россиянын үлүшү майда малда 48%, бодо малда 58%, чочко менен

канаттууларда 85%ды түзгөн. Казахстандын үлүшү канаттууларда 7%, бодо малда 23% жана майда малда 39%га жеткен. Беларусь өлкөсүнө майда малдардын 0,3%ы, канаттуулардын 8%ы, чочколордун 10%ы жана бодо малдын 14%ы туура келген. Бодо малдын 5%ы, канаттуулардын 1%ы, майда малдын болсо 13%ы Кыргызстанга тиешелүү болгон. Демек канаттуулардын көпчүлүгү Россияда болсо, майда малдын жарымынан көбү Казахстан менен Кыргызстанда. Бодо малдын 80%ынан көбү Россия менен Казахстанга тиешелүү.

	Бодо мал		Анын ичинде уйлар		Чочколор		Майда мал, млн. баш		Канаттуулар, млн. баш	
	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%
ЕАЭБ (Армениядан тышкары)	31255,5	100,0	13797,5	100,0	27430,3	100,0	47,9	100,0	644,7	100,0
Беларусь	4341	13,9	1498	10,9	2841	10,4	0,15	0,3	51,2	7,9
Казахстан	7137,9	22,8	3569,2	25,9	802,7	2,9	18,7	39,0	44,45	6,9
Кыргызстан	1627,3	5,2	812,6	5,9	51,3	0,2	6,17	12,9	6	0,9
Россия	18149,3	58,1	7917,6	57,4	23735,4	86,5	22,9	47,8	543	84,2

Таблица 3. Негизги айыл-чарба жаныбарларынын саны, миң баш (2019-жылдын 1-январына карата)

Булак: ЕЭК, 2019. Армения боюнча бул датага карата расмий маалымат болгон эмес.

Айыл-чарба продукцияларын кайра иштетүү өнөр-жайынын эт азыктары, өсүмдүк майы, акшак, нан азыктары жана кумшекер өндүрүшүндө Россиянын үлүшү 80-90%ды түзүүдө. Каймак май, сыр, ун өндүрүшүнүн үчтөн экисин Россия өндүрсө, Беларусь өлкөсү каймак май менен сырдын, Казахстан ундун үчтөн бирине жакын бөлүгүн өндүрүшүүдө. Кыргызстан менен Армениянын үлүштөрү көбүнчө 1%дан төмөн болууда.

	ЕАЭБ		Армения		Беларусь		Казахстан		Кыргызстан		Россия	
	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%
Эт жана эт азыктары (үй канаттууларынан тышкары)	3881,7	100,0	73,0	1,9	463,3	11,9	80,4	2,1	13,1	0,3	3251,9	83,8
Эт жана эт азыктары (үй канаттуулары)	5512,5	100,0	13,8	0,3	513,6	9,3	189,5	3,4	0,7	0,0	4794,9	87,0
Тазартылбаган өсүмдүк майы	6266,6	100,0	0,6	0,0	278,8	4,4	222,4	3,5	11,2	0,2	5753,6	91,8
Иштетилген суюк сүт	7337,5	100,0	425,3	5,8	857,4	11,7	530,0	7,2	37,1	0,5	5487,7	74,8
Каймак май	427,7	100,0	0,7	0,2	115,0	26,9	17,3	4,0	4,3	1,0	290,4	67,9
Сыр	706,5	100,0	21,2	3,0	202,0	28,6	7,5	1,1	3,2	0,5	472,6	66,9
Ун	14315,8	100,0	134,6	0,9	605,1	4,2	4036,5	28,2	181,3	1,3	9358,3	65,4
Акшак (крупа)	1219,4	100,0	1,4	0,1	101,3	8,3	81,3	6,7	1,5	0,1	1033,9	84,8
Нан жана нан азыктары	7088	100,0	264,7	3,7	269,4	3,8	703,0	9,9	64,5	0,9	5786,4	81,6
Кумшекер	7317	100,0	58,0	0,8	637,6	8,7	226,2	3,1	122,5	1,7	6272,7	85,7

Таблица 4. Тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр-жай продукцияларынын кээ бир түрлөрүнүн өндүрүшү, миң тонна (2018-ж.) **Булак:** ЕЭК, 2019

Айыл-чарба продукцияларынын тышкы соодасы боюнча жалпы абал төмөнкүдөй: Беларусь өлкөсү үчүн ЕАЭБ негизги рынок болуп саналса (экспортунун 89%ы), калган мүчөлөр Биримдиктен азыраак көз-каранды: Россия 16%, Казахстан 21%, Армения 58% жана Кыргызстан 49%. Үчүнчү өлкөлөрдөн импорт көз-карандылыгы жагынан болсо Россия алдыда турат. Анын айыл-чарба жана азык-түлүк продукциялары боюнча импортунун 89%ынан көбү үчүнчү өлкөлөргө туура келет. Бул көрсөткүч Арменияда 76%, Беларусь өлкөсүндө 74%, Казахстанда 57% жана Кыргызстанда 38%. ЕАЭБ өлкөлөрүнүн кошумча наркы жогору айыл-чарба продукцияларынын экспорту жалпы айыл-чарба экспортунун 6%ын түзсө, импортто бул көрсөткүч дээрлик 20%ды түзөт. Демек, чийки зат экспортун азайтып, иштетилген продукцияларды экспорттоого көбүрөөк көңүл буруу зарылчылыгы бар.

3 Айыл-чарбасын колдоо чаралары

Айыл-чарба тармагына дүйнөнүн алдыңкы экономикаларында дагы субсидия чаралары, импорттон коргоо, жеңилдиктер жана атайын жөнгө салуу сыяктуу мамлекеттик колдоолор көрсөтүлөт. Бирок ошол

эле учурда бул колдоолордун кээ бир түрлөрү эл аралык соодада баа айырмачылыктарын жаратуу менен атаандаштыкта акыйкатсыздыктарды жараткандыгы үчүн эл аралык деңгээлде жөнгө салынат, башкача айтканда, кээ бир колдоо түрүнө белгилүү чектер коюлса, кээ бирлерине толугу менен тыюу салынган.

Айыл-чарба тармагына ички колдоолорго чектөөлөрдүн киргизилиши боюнча алгачкы талкуулар Соода жана тарифтер боюнча жалпы келишимдин (ГАТТ) кагышуучулары тарабынан Кеннеди (1961-1962-жж.), Токио раунддарында (1973-1975-жж.) башталган. Анткен менен, бардык мүчөлөрдүн кызыкчылыктарына туура келген жалпы формула Уругвай раундундагы (1986-1994-жж.) сүйлөшүүлөрдөн кийин кабыл алынган. Аталган раундда Дүйнөлүк соода уюмун (ДСУ) түзүү чечими дагы кабыл алынып, кийин эл аралык сооданы көзөмөлдөө боюнча иш-чаралардын баары ушул уюмга жүктөлгөн (Евразиялык экономикалык комиссия, 2015b:3-4). Ошентип, учурда айыл-чарбага колдоо көрсөтүүдө колдонулуучу ар кандай инструменттер боюнча колдоонун көлөмүн белгилөөчү жана анын ишке ашуусун көзөмөлдөөчү органдардын эң башында ДСУ турат.

Схема 1. ДСУнун келишими алкагында айыл-чарбасына көрсөтүлгөн ички колдоолордун жалпы көрүнүшү **Булак:** Евразиялык экономикалык комиссия, 2016:4.

Айыл-чарбасын өнүктүрүүдө учурда өлкөлөр тарабынан көптөгөн чаралар (инструменттер) колдонулууда. ДСУ аларды эл аралык соодага тийгизген таасирлерине карата жол чырактын түстөрүнө салыштыруу менен үч корзинага (топко) бөлүп карайт: жашыл корзина – соодага минималдуу таасир бергени үчүн толугу менен уруксат берилген чаралар, сары корзина (ошол эле учурда янтарь корзина деп да айтылат) – кыскартылуусу керек болгон чаралар жана кызыл корзина – толугу менен тыюу салынган чаралар. ДСУнун келишиминде кызыл корзина каралбагандыгына карабастан, сары корзина бул корзинадан тышкары бардык чараларга толугу менен тыюу салынгандыгын билдирет. Кошумча катары көгүлтүр корзина киргизилген. Ага өндүрүштү кыскартуу программаларына байланыштуу субсидиялар кирет. Атайын жана дифференциаланган режим (special and differential treatment: SDT) түшүнүгү субсидиялар боюнча өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө жалпы эрежелерден тышкары берилген, өзгөчө укуктарды түшүндүрөт. Схема 1де ДСУнун келишими алкагында айыл-чарбасы үчүн ички колдоолордун жалпы көрүнүшү чагылдырылган. ДСУнун эрежелерине ылайык, мүчө өлкөлөр жашыл корзинага тиешелүү чараларды эч тоскоолдуксуз колдоно алышат. Мисалы, ветеринардык кызматтар, өсүмдүктөрдүн абалын жакшыртуу, зыяндуу курт-кумурскалар менен күрөшүү боюнча кызматтар, дыйкандарга кеңеш-көмөк кызматтары, инфраструктураны жакшыртуу чаралары, өзгөчө кырдаалдарда төлөм жүргүзүү, тармакка байланыштуу илимий изилдөөлөрдү каржылоо ж.б.

Жашыл корзинага тиешелүү бул чараларга тең катар мамлекет өндүрүштү чектөө программасы алкагында фермерлерге түз төлөмдөрдүн негизинде субсидияларды берүү (көгүлтүр корзина), өнүгүп келе жаткан мамлекет болсо, айыл-чарбаны өнүктүрүү программаларын каржылоо (сооданы минималдуу бурмалоочу деңгээлде, б.а. «de minimis» деңгээлинде) чараларын колдоно алат. Бул сооданы бурмалоочу

«янтарь корзины» эң жогорку чегин көрсөтөт. Өнүккөн өлкөлөр үчүн бул жалпы айыл-чарба өндүрүшүнүн 5 пайызынан көп эмес, өнүгүп келе жаткан өлкөлөр үчүн 10 пайызынан көп эмес деп белгиленген. Бул көлөм сооданын бурмаланышына минималдуу таасир тийгизет деп кабыл алынып, буга уруксат берилген. Кээде ДСУ мүчөсү муну милдеттенме катары кабыл алат. Андай учурда бул чекти сөзсүз сактаганга мажбур болот (ЕЭК, 2015b:7). Башка колдоо чараларын «Жалпы колдоо чараларынын» (Aggregate Measurement of Support: AMS) чегинде гана колдонууга мүмкүн. Уругвай раундунда мүчө өлкөлөр 1986-1988-жылдардагы баага негизделген AMS көрсөткүчтөрүн төмөндөтүүнү чечишкен: өнүккөн өлкөлөр 1995-жылдан баштап 6 жылдын ичинде 20%га, өнүгүп келе жаткан мүчө өлкөлөр 10 жылдын ичинде 13,3%га төмөндөтүүгө тийиш болгон, ал эми начар өнүккөн өлкөлөрдөн кыскартуу талап кылынган эмес (ЕЭК, 2016:5; ЕЭК, 2018:4). Бул бир тараптан начар өнүккөн өлкөлөрдүн абалынын жакшыруусун көздөсө, экинчи тараптан аталган өлкөлөрдө айыл-чарбаларын колдоо чараларынын ансыз да аздыгына байланыштуу болгон.

Жыйынтыктап айтканда, учурда өлкөлөр арасындагы көп тараптуу соода жүргүзүүнүн системасы иштелип чыккан жана ал айыл чарба тармагын колдоо чараларын колдонууну жөнгө салуу механизмдеринин негизинде иштейт.

Учурда дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө айыл-чарбасын колдоо чаралары көрүлүүдө. Алсак, Израиль, АКШ, Тайланд, Украина, Аргентина, Вьетнам, Грузия, Индонезия, Молдова, Пакистан, Тунис, Өзбекстан ж.б. Интеграциялардын арасынан Европа Биримдигинин тажрыйбасы өзгөчө маанилүү. Бирдиктүү айыл-чарба саясатына (common agricultural policy) Европа Биримдигинин бюджетинин болжол менен жарымы коротулат (Baytaş ve Yenilmez, 2005:24). Бирдиктүү айыл-чарба саясаты өлкөлөрдүн айыл-чарба саясаттарынын экономикалык жана саясий жактан бирдиктүү башкаруу принцибине таянат (Karluk, 2002:208). ЕБнин 2020-жылга чейинки стратегиясында Бирдиктүү айыл-чарба саясатынын максаттарында рационалдуу өсүү, туруктуу өсүү жана масштабдуу өсүү элементтерине салым кошуу да эске алынып, реформага керектүү инструменттер ушунун негизинде түзүлгөн. Башкача айтканда, технологияларды жакшыртуу, продукциялардын кошумча наркын жана сапатын өстүрүү, органикалык айыл-чарбасын өнүктүрүү максаттары көздөлүүдө (Olca, 2016:107). 2014-2020-жылдары ЕБ бюджетинин айыл-чарбасын колдоого 373 миллиард евро каражат бөлүүнү пландаган. Бул жылына орточо 53 миллиард евро дегенди билдирет. Фермерлерге түздөн-түз төлөмдөр эки фонддун негизинде улуттук жана аймактык органдар аркылуу жүргүзүлөт (ЕЭК, 2017:6): Европа айыл-чарба кепилдик фонду (European Agricultural Guarantee Fund) жана Европанын элети өнүктүрүү боюнча айыл-чарба фонду (European Agricultural Fund for Rural Development). ЕАЭБ мүчөлөрү да Европа Биримдигинин Бирдиктүү айыл-чарба саясатынан үлгү алуулары зарыл. Учурда ар бир өлкө өз алдынча саясат жүргүзүүдө.

ЕАЭБ аймагында Кыргызстан менен Армениядан башка өлкөлөрдө айыл-чарбасына мамлекет тарабынан маанилүү колдоо көрсөтүлүүдө. Бул эки өлкөдө айыл-чарбасына көрсөтүлгөн мамлекеттик колдоонун көлөмү айыл-чарба өндүрүшүнүн 0,5 пайызынан төмөн болууда. ДСУнун шарттарына ылайык муну жок дегенде 5 пайызга чейин көтөрүү мүмкүнчүлүгү бар.

Евразиялык экономикалык комиссиянын (ЕЭК, 2015b) маалыматтары боюнча, 2013-жылы Россия Федерациясы айыл-чарбасына 9,8 миллиард доллар өлчөмүндө колдоо көрсөтсө, Казахстан бул багытта 1,2 миллиард, Беларусь 2,4 миллиард доллар короткон.

Биримдикке мүчө өлкөлөрдө сооданы бурмалоочу колдоолор «жашыл корзинага» караганда басымдуулук кылууда. Беларусь өлкөсүндө бул жалпы колдоонун 83,2%ын, Казахстанда 68,7%ын жана Россияда 70,2%ын түзүүдө. Мунун айыл-чарба өндүрүшүнүн дүң көлөмүнө катышын караганда, Беларусь өлкөсүндө ал 2013-жылы 7,4%ды, Казахстанда 3,5%ды жана Россияда 2,7%ды түзгөн.

ЕАЭБ өлкөлөрүндө сооданы бурмалабай турган чаралар катары илимий изилдөөлөрдү каржылоо, зыянкечтер жана оорулар менен күрөшүү, маалымат таратуу, кеңеш-көмөк көрсөтүү, инспекциялык кызматтар сыяктуу иш-аракеттер жасалууда.

Сооданы бурмалоочу чаралар катары жеңилдетилген насыя берүү, жер семирткичтерге, урукка, тоютка кеткен чыгымдарды компенсациялоо, породалуу малдарды жана канаттууларды багууга колдоо көрсөтүү, түшүмдү, малды, канаттууларды камсыздандыруу чыгымдарын компенсациялоо сыяктуу мамлекеттик колдоолор ишке ашырылууда.

Өлкөлөрдүн арасында маанилүү айырмачылыктар да бар. Сооданы бурмалоочу чаралардын арасында Беларусь жана Россия өлкөлөрүндө насыяларды тейлөө боюнча чыгымдарды каржылоо чоң үлүштү (сооданы бурмалоочу чаралардын 39,6 жана 39,2 пайызы) ээлейт. Казахстанда болсо мындай каражаттын негизги бөлүгү энергия ресурстарына кеткен чыгымдарды компенсациялоого жана мал чарбачылык продукцияларын өндүрүүгө берилген субсидияларга багытталууда. Россияда продукт түрүндөгү спецификалык колдоо катары 2013-жылы зыгыр өндүрүшүн жана бодо мал, бугу, жылкы, чочко, канаттууларды багууну субсидиялоо, сүт, эт, жумуртка жана жүн өндүрүшүнө субсидия берүү чаралары көрүлгөн. Беларусь өлкөсүндө зыгыр жана картофель өндүрүшүнө, эт жана сүт мал чарбачылыгына субсидия берилген. Казахстан мал чарбачылыгынын өнүгүшүнө кеңири масштабдуу колдоо көрсөткөн.

Евразиялык экономикалык комиссиянын (2015b:123) маалыматтары боюнча, Биримдикте сооданы бурмалоочу чаралар басымдуулук кылууда. Чыныгы биримдикке айлануу үчүн, ЕАЭБ масштабында бирдиктүү айыл-чарбасын колдоо фондун түзүп, өзгөчө начар өнүккөн аймактарга көбүрөөк колдоо көрсөтүү механизмдерин иштеп чыгуу зарыл. Антпесе, Биримдиктин ичинде нааразычылыктардын көбөйөөрү бышык.

4 Коротунду

Жалпылай караганда, төмөнкүдөй жыйынтыктарды чыгарууга болот:

- Азык-түлүк коопсуздугуна ЕАЭБге мүчө бардык өлкөлөрдө өзгөчө маани берилүүдө. Бирок ЕАЭБ масштабында караганда, Союздун өзүн-өзү камсыздоо деңгээли өзгөчө жүзүм, алма, алмурут, каймак май, сыр, быштак, уй эти сыяктуу азыктарда 80%дан төмөн болууда. Калган негизги азык-түлүк продукцияларында ЕАЭБнин өзүн-өзү камсыз кылуусу жетиштүү деңгээлде деп айтууга болот.

- 2018-жылы ЕАЭБ өлкөлөрүнүн айыл-чарба өндүрүшү жалпысынан 108,9 миллиард долларды түзгөн. Анын 75,1%ы Россияга тиешелүү болсо, 11,8%ы Казахстан, 8,6%ы Беларусь, 2,7%ы Кыргызстан жана 1,8%ы Армения тарабынан өндүрүлгөн. Россия эң ири экономика катары чоң үлүштү алганы менен, салыштырмалуу караганда ЕАЭБде Армения, Беларусь жана Кыргызстан үчүн айыл-чарбасынын маанисинин жогорураак экенин белгилөөгө болот.

- Дан жана буурчак эгиндери менен кант кызылчасынын өндүрүшү негизинен эки өлкөдө топтолсо, картофель жана жашылчалардын салыштырмалуу бардык өлкөлөргө бирдей жайылганын көрүүгө болот. Өзгөчө Кыргызстанда бул азыктар көп өстүрүлүүдө.

- Канаттуулардын көпчүлүгү Россияда болсо, майда малдын жарымынан көбү Казахстан менен Кыргызстанда. Бодо малдын 80%ынан көбү Россия менен Казахстанга тиешелүү.

- Каймак май, сыр, ун өндүрүшүнүн үчтөн экисин Россия өндүрсө, Беларусь өлкөсү каймак май менен сырдын, Казахстан ундун үчтөн бирине жакын бөлүгүн өндүрүшүүдө. Кыргызстан менен Армениянын үлүштөрү бул продукцияларда 1%дан төмөн болууда.

- Беларусь өлкөсү үчүн ЕАЭБ негизги рынок болуп саналса, калган мүчөлөр Биримдиктен азыраак көз-каранды. Үчүнчү өлкөлөрдөн импорт көз-карандылыгы жагынан болсо Россия алдыда турат. Анын айыл-чарба жана азык-түлүк продукциялары боюнча импортунун 89%ынан көбү үчүнчү өлкөлөргө туура келет.

- ЕАЭБ өлкөлөрүнүн кошумча наркы жогору айыл-чарба продукцияларынын экспорту жалпы айыл-чарба экспортунун 6%ын түзсө, импортто бул көрсөткүч дээрлик 20%ды түзөт. Демек, чийки зат экспортун азайтып, иштетилген продукцияларды экспорттоого көбүрөөк көңүл буруу зарылчылыгы бар.

- Учурдагы негизги маселелердин бири – бул бирдиктүү, координациялуу саясаттын жоктугу жана өлкөлөрдүн жеке кызыкчылыктарынын Союздук кызыкчылыктан жогору турушу.

- Атап айтканда, ЕАЭБ аймагында Кыргызстан менен Армениядан башка өлкөлөрдө айыл-чарбасына мамлекет тарабынан маанилүү жардам берилсе (2013-жылы Россия Федерациясы айыл-чарбасына 9,8 миллиард, Казахстан 1,2 миллиард, Беларусь 2,4 миллиард доллар өлчөмүндө колдоо көрсөткөн), бул эки өлкөдө айыл-чарбасына көрсөтүлгөн мамлекеттик колдоонун көлөмү айыл-чарба өндүрүшүнүн 0,5 пайызынан төмөн болууда. Бул ансыз да экономикалары алсыз болгон бул эки мүчөнүн жергиликтүү өндүрүшүн ансайын артка тартууда.

- Евразиялык экономикалык комиссиянын маалыматтары боюнча, Биримдикте сооданы бурмалоочу чаралар басымдуулук кылууда жана колдоо чараларында өлкөлөрдүн арасында маанилүү айырмачылыктар да бар.

- Ошондуктан ЕАЭБ масштабында ЕБнин тажрыйбасынан пайдаланып, бирдиктүү айыл-чарбасын колдоо фондун түзүп, өзгөчө начар өнүккөн аймактарга көбүрөөк колдоо көрсөтүү механизмдерин иштеп чыгуу зарыл.

- Ошондой эле, ЕАЭБ масштабында прогноздоо жана пландоо иштерин жүргүзүп, айыл-чарба өндүрүүчүлөрүнө маалыматтык колдоо көрсөтүү керек. Мында өзгөчө эл аралык адистешүүгө көңүл буруп, бардык мүчөлөрдүн бирдей өнүгүшүн биринчи планга коюу зарыл.

- Евразиялык экономикалык комиссиянын «адистешүүнү өнүктүрүү үчүн улуттук импортту алмаштыруу программаларын иштеп чыгууда Биримдиктеги өнөктөштөрдүн экспортун эске алуу керек» деген сунушуна өзгөчө көңүл буруу керек.

Булактар

- Arslan Olcay C., 2016. “Avrupa 2020 Stratejisi Doğrultusunda Ortak Tarım Politikasının Değişim Trendleri ve Yönelimleri”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* **15(2)**, ss.97-124.
- Bayraç H.N. ve Yenilmez F., 2005. “Türk Tarımının AB Ortak Tarım Politikasına Uyum Çalışmaları ve Olası Ekonomik Etkileri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* **6(1)**, ss.23-42.

- Karluk S.R., 2002. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Betaş Yayınları.
- Евразийская экономическая комиссия, 2015а. «Мониторинг продовольственной безопасности ЕАЭС: 2014». www.eurasiancommission.org
- Евразийская экономическая комиссия, 2015b. «Анализ мировых тенденций государственной поддержки сельского хозяйства». www.eurasiancommission.org
- Евразийская экономическая комиссия, 2016. «Обзор мирового опыта предоставления государственной поддержки сельского хозяйства». www.eurasiancommission.org
- Евразийская экономическая комиссия, 2017. «Государственная поддержка сельского хозяйства: развитые и развивающиеся страны». www.eurasiancommission.org
- Евразийская экономическая комиссия, 2018. «Государственная поддержка сельского хозяйства: споры в рамках ВТО, модели поддержки в развивающихся странах». www.eurasiancommission.org
- Евразийская экономическая комиссия, 2019. «Обзор производственных показателей АПК государств – членов Евразийского экономического союза за 2018 г. (предварительные данные)». www.eurasiancommission.org